

EVOLUCIÓ DE L'ESTRUCTURA AGRÀRIA DEL BAIX LLOBREGAT (1860-1931)

Gemma Tribó i Traveria

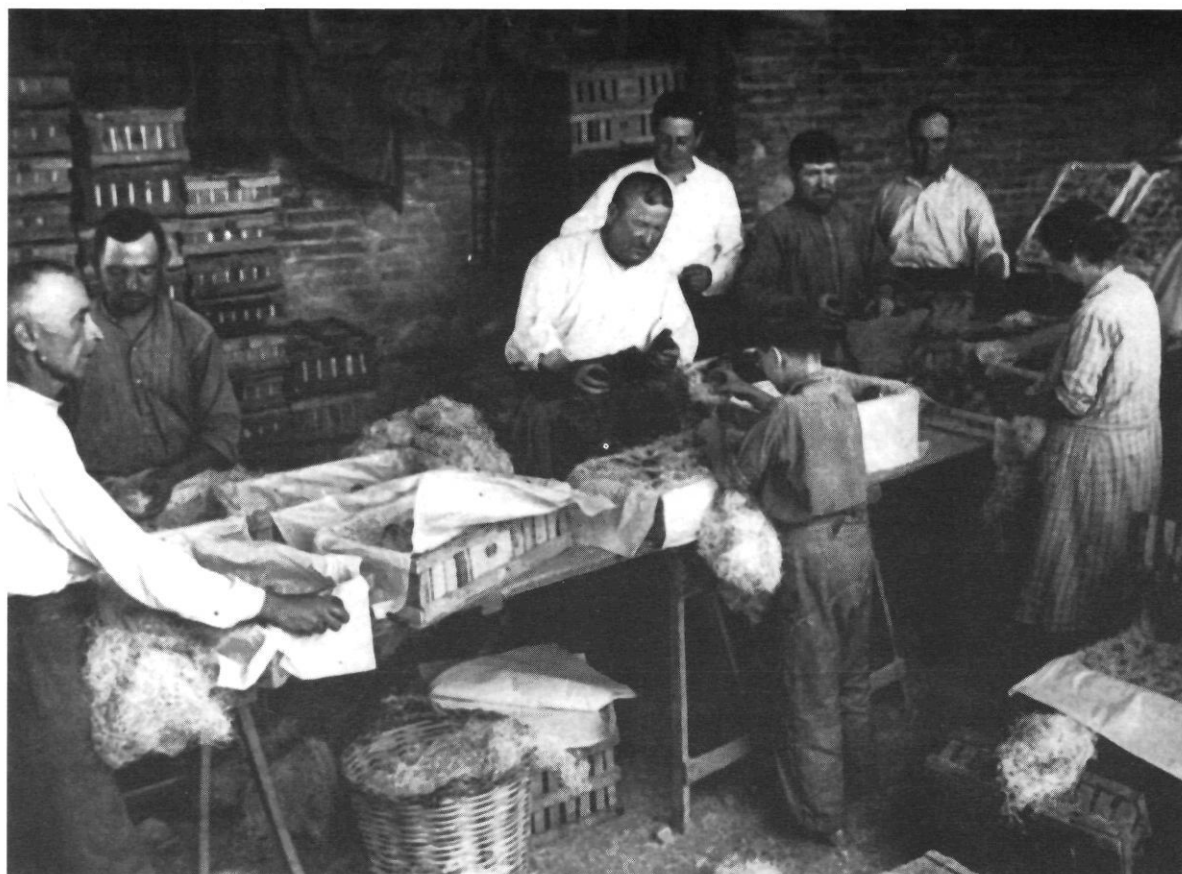
En l'interval 1860-1931 es produïren un conjunt de canvis i transformacions en l'estructura agrària baixllobregatina, en bona part a causa de la crisi agrària europea finisecular, que feren néixer una agricultura integrada al mercat europeu. La tesi que resumim intenta analitzar els trets diferencials més significatius entre els dos moments comparatius i respondre a un conjunt d'interrogants que ens vam plantejar en iniciar la recerca (1). Entre 1860 i 1931 es va modificar l'estructura de la propietat? Va existir un procés de concentració de la terra? Com es va reorganitzar la pro-

ducció agrícola? Els sistemes de tinença i d'exploració de la terra van alterar-se? L'estructura social agrària va transformar-se arran de la superació de la crisi?

Articles

FONTS I METODOLOGIA

L'estructura de la propietat ha estat reconstruïda gràcies al buidatge de nombrosos "amillamientos" dispersos entre arxius municipals i el fons

*Molins de Rei, magatzem de fruita per a l'exportació (v. 1930).
Font: Arxiu Municipal de Molins de Rei.*

d'Hisenda de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (2). Acompanyant aquests documents fiscals, més abundants i complets a mitjan segle XIX que les primeres dècades del segle XX, als arxius municipals hi ha nombrosa documentació para-fiscal valuosa i útil per analitzar críticament les fonts fiscals, que per la seva pròpia naturalesa sempre ofereixen poca fiabilitat.

Conceptualment la tesi defensa les definicions de petita, mitjana i gran propietat, en la qual la petita propietat és la que no garanteix la subsistència a la família pagesa i la que li exigeix un treball remunerat fora de l'explotació familiar, la mitjana propietat es troba des d'aquest punt fins quan cal incorporar treball assalariat exterior per a una correcta explotació de la terra i la gran propietat és la que empra habitualment mà d'obra a jornal.

Metodològicament l'aplicació d'aquests conceptes ha resultat difícil en una comarca com el Baix Llobregat, amb una agricultura molt diversificada, que ofereix grans oscil·lacions en els rendiments i obstacles, tant en els càlculs dels costos de producció, com en les rendes obtingudes. S'ha optat per un model d'estructura de la propietat que permet copsar vuit grups de propietats.

PETITA PROPIETAT	0 > 2,99 ha
1)	0 > 0,99 ha
2)	1 > 1,99 ha
3)	2 > 2,99 ha
MITJANA PROPIETAT	3 > 9,99 ha
4)	3 > 4,99 ha
5)	5 > 9,99 ha
GRAN PROPIETAT	> 10 ha
6)	10 > 19,99 ha
7)	20 > 49,99 ha
8)	> 50 ha

Aquest model facilita l'anàlisi de la molt petita propietat (0>0,99 hec.), important dins l'estructura agrària baixllobregatina, i la detecció de les franges de propietaris existents dins el grup de la gran propietat.

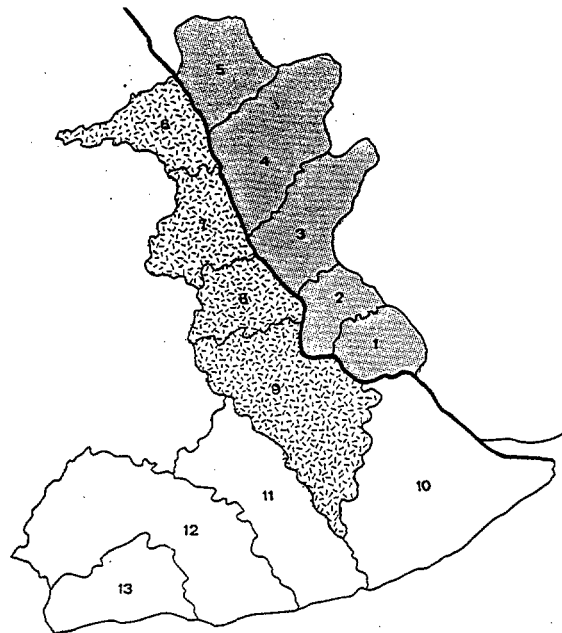
EL TERRITORI ESTUDIAT

El territori estudiat, integrat per tretze municipis de la vall mitjana i del delta del Llobregat, l'hem

dividit en tres àrees que ens han servit de base comparativa: la riba dreta, la riba esquerra i el Delta.

Els tretze pobles estudiats, àrees comparades

Font: Elaboració pròpia.

Riba esquerra	1 CORNELLA DE LLOBREGAT
	2 SANT JOAN DESPI
	3 SANT FELIU DE LLOBREGAT
	4 MOLINS DE REI
	5 EL PAPIOL
Riba dreta	6 PALLEJA
	7 SANT VICENS DELS HORTS
	8 SANTA COLOMA DE CERVELLO
	9 SANT BOI DE LLOBREGAT
Delta	10 EL PRAT DE LLOBREGAT
	11 VILADECANS
	12 GAVA
	13 CASTEL·LDEFELS

Bona part de la comarca estudiada, molt propera a Barcelona, comptava els segles XVII i XVIII amb una important agricultura intensiva, especialitzada en fruiters i hortalisses, i orientada al mercat barceloní. Malgrat el creixement del regadiu durant el segle XIX, a finals d'aquest segle el Baix Llobregat era, però, la quarta comarca de la província quant a hectàrees dedicades a vinya i la cinquena quant a producció vitivinícola.

Del conjunt dels tretze pobles baixllobregatins estudiats en aquest treball, a mitjan segle XIX més d'un terç del sòl conreat era vinya, superfície que cresqué els anys anteriors a la fil·loxera i que a pobles de la vall mitjana i del delta amb un bon conjunt de mujades de secà, situades a les vessants de Collserola o del Garraf, depassà sovint més de la meitat de les terres conreades.

L'ESTRUCTURA AGRÀRIA BAIXLLOBREGATINA (1860-1864)

El punt de partida d'aquestes tres àrees a mitjan segle XIX era diferent: globalment la riba esquerra era més avançada agrícolament i industrialment en relació a una riba dreta i un delta més endarrerits.

La riba esquerra comptà des de finals del segle XVIII amb una bona comunicació amb Barcelona per la carretera que manà construir Carles III, des de 1819 amb una progressiva expansió del regadiu gràcies a la construcció del Canal de la Infanta, des de mitjans del segle XIX amb un procés d'industrialització i des de 1854 amb el primer tren de la comarca. Aquest fets ajuden a entendre la precocitat d'algunes de les transformacions de l'estructura agrària contemporània a la riba esquerra, com ara la presència del treballador mixt agricultura-indústria durant la segona meitat del segle XIX, procés que a la riba dreta i al delta començà a generalitzar-se a partir de la segona dècada del segle XX vinculat a un nou procés industrialitzador.

A la riba esquerra, a mitjan segle XIX, aprofitant els salts d'aigua del canal, existien més nombroses instal·lacions industrials, molins fariners i fàbriques tèxtils. Localitzades a Molins de Rei, Cornellà, L'Hospitalet i Sants. El pagès pobre d'aquesta zona -parcer, petit propietari, petit arrendatari o jornal- va complementar l'economia familiar dedicant un dels seus membres, habitualment la dona, a treballar al sector industrial o bé fent ell mateix treball temporal a la indústria.

A aquesta complementarietat agricultura-indústria s'han de sumar diverses complementarietats en les formes de treballar la terra, com ara la de parceria-treball a jornal, pròpia dels pobles amb important extensió de vinya, o les de molt petit propietari-treball a jornal i petit arrendatari-treball a jornal, tipologies esteses per tota la comarca.

La proximitat al mercat barceloní era una presència positiva que vivia des d'antic l'agricultura de la comarca, però els camins enllotats del delta i el Llobregat que a vegades baixava cabalós i no es deixava gualejar col·locaven l'agricultura de la riba esquerra en una situació de privilegi en relació a la de la riba dreta i del delta.

La darrera fase de dissolució del règim senyorial no afectà gaire l'estructura de la propietat de la terra de la comarca: ni la desamortització eclesiàstica ni la de propis i comuns foren importants.

Al delta existien un bon conjunt de mujades de terres ermes o de pastura, però també algunes de bones terres al·luvials, que foren afectades pel procés desamortitzador. El Prat fou el poble que visqué més intensament el procés, ja que hi havia moltes propietats eclesiàstiques. Aquestes propietats eclesiàstiques pratenques es convertiren en grans propietats barcelonines, el que explica que a mitjan segle XIX el delta tingués l'estructura de la propietat de la terra més polaritzada i més dependent de la gran propietat barcelonina de la comarca. A més, la colonització del delta de ponent a inicis del segle XIX amb petites emfiteusis també ajuda a explicar que a la zona del delta l'estructura social fos molt polaritzada.

A mitjan segle XIX els índexs de concentració de la terra i de la riquesa agrícola eren més elevats al delta que a les dues ribes.

Quadre 1

Índex de concentració. Baix Llobregat, 1861-1864.		
	Ic. terra	Ic. riquesa rúst
Riba esquerra	0,3983	0,911
Riba dreta	0,5097	0,5258
Delta	0,7202	0,6678
Baix Llobregat	0,6029	0,5628

Curiosament a la riba esquerra, que tenia la menor concentració de la terra de les tres àrees, li corresponia un índex més elevat de concentració de la riquesa agrícola, a causa de la presència de grans propietats a les millors terres de regadiu. La riba dreta ofería una fesomia intermèdia amb índexs bastant igualats. Globalment aquests índexs ens donen una visió de la societat baixllobregatina bastant polaritzada, tret que s'accentua al delta amb un fort protagonisme de la gran propietat barcelonina.

A les dues ribes la presència de la petita propietat veïna era important enfront de la gran propietat barcelonina, que perdia força i protagonisme a partir de la vall mitjana.

Articles

Quadre 2

Estructura de la propietat. Baix Llobregat (1861-1864). Resum global.				
	% Ext, ha	% Núm. pro.	% lip.imp. rúst.	% liq. total
0-2,99 ha	19,12	76,25	17,98	21,11
3-9,99 ha	17,22	15,8	20,54	20,01
> 10 ha	63,66	8,47	61,46	50,86

La dependència barcelonina de la propietat de la terra era una realitat molt aguda a tota la comarca, sobretot pel que fa a les grans propietats, de la qual només es lliuraven alguns pobles de la vall mitjana (Molins de Rei, El Papiol, Pallejà) on, a mitjans del segle XIX, la gran propietat era veïna. A aquesta zona es crea el 1853 l'única delegació del Institut Agrícola Català de Sant Isidre de la comarca, el que mostra l'esperit d'iniciativa i la vitalitat de la gran propietat veïna. A les altres zones el fet que els grans propietaris fossin socis barcelonins de l'IACSI, residents a la ciutat, feia innecessària la presència d'una delegació.

En el context de superació de la crisi agrària de finals de segle l'agricultura baixllobregatina es trobava en una bona situació per buscar alternatives a la crisi, sobretot la de la riba esquerra. L'especialització agrícola orientada al mercat barceloní hi va ajudar, però s'hagueren de superar els moments dolents provocats pel desajustament del mercat internacional, com la caiguda del preu dels cereals i la difícil conjuntura post-fil·loxèrica.

LA NOVA ESTRUCTURA AGRÀRIA (1923-1931)

A partir de la dècada 1910-1920 hom constata una tendència a l'augment de la riquesa rústica veïna, que s'accentua i es generalitza a tota la comarca en arribar la Segona República, i proporcionalment una pèrdua d'importància de la riquesa rústica forastera.

Quadre 3

Increment de la riquesa rústica veïna. Comparació ratios: riq. rúst forastera/rig. rúst. veïna.				
	Sant Feliu	Molins de Rei	Sant Boi	Viladecans
1850	0,85	0,14	1,82	1,90
1900	1,24	0,27	2,25	2,35
1910	1,25	0,97	3,04	2,39
1920	1,26	0,99	2,88	1,80
1930	1,12	0,49	2,22	1,51

Aquest increment de riquesa veïna es fonamenta en l'emergència i consolidació dels grup de la petita propietat veïna, que s'observa en el canvi de l'estructura de la propietat entre 1860-64/1923-31 i que explica l'absència de concentració de la terra en aquest interval.

Quadre 4

Estructura de la propietat Baix Llobregat (7 pobles), 1923-1931.			
	% ext. hec.	% prop.	% liq. imp. rúst.
0 > 2,99	18,39	79,72	25,18
3 > 9,99	16,39	13,18	21,53
< 10	65,25	7,1	53,29

Com es pot comprovar, el grup de la petita propietat controla menys terra que a mitjan segle XIX, però quant a nombre de propietaris i a la proporció de riquesa rústica que li correspon, ha augmentat. Aquestes petites propietats, que tendeixen a ser més petites, són més productives, gràcies a l'expansió del regadiu i la intensificació del factor treball, majoritàriament de caràcter familiar. Aquests elements expliquen l'increment de participació de la petita propietat en el control de la riquesa rústica veïna, malgrat que no s'ha d'oblidar que treballem amb fonts fiscals i que l'augment de riquesa veïna pot ser causat per la degradació del sistema fiscal a favor de la gran propietat forastera.

La síntesi dels canvis operats en l'estructura de la propietat entre mitjan segle XIX i inicis del segle XX, comparant únicament dades dels set pobles dels quals tenim informació per al segle XX, la resumeix el quadre següent:

Quadre 5

Concentració de la terra i de la riquesa, XIX-XX (7 pobles).				
	Ic terra		Ic riquesa rústica	
	XIX	XX	XIX	XX
Sant Joan	0,6159	0,3122	0,5397	0,3019
Sant Feliu	0,5354	0,4569	0,6256	0,4003
El Papiol	0,4069	0,3948	0,5019	0,4533
Pallejà	0,4549	0,6375	0,3769	0,3408
El Prat	0,8010	0,6567	0,7083	0,3648
Viladecans	0,5553	0,4282	0,3172	0,2756
Castelldefels	0,7083	0,5816	0,6536	0,4576
Mitjana	0,5824	0,4955	0,5318	0,3706

Articles

La reflexió que suggereix és que, globalment i per al període que estudiem, la terra tendí a repartir-se més equitativament en la majoria dels set pobles comparats. A més, a tots els municipis va disminuir l'índex de concentració de la riquesa rústica, procés possiblement vinculat a la generalització del regadiu sota la forma de petites explotacions familiars.

El Baix Llobregat, a mitjan segle XIX, després de la reforma liberal de la primera meitat de la centúria vinculada a la desamortització, possiblement havia arribat a uns nivells molt elevats de concentració de la terra, sobretot al delta. Això explica que, contràriament al que hom podia suposar, la superació de la crisi agrària finisecular va donar-se paral·lelament a una desconcentració de la terra i de la riquesa, potser per l'especialització en fruiters i verdures, conreus poc mecanitzats que s'adaptaven bé a la petita explotació familiar i que en canvi resultaven d'elevats costos per a les grans propietats treballades amb mà d'obra a jornal malgrat la facilitat de comercialització.

La nova organització productiva.

Arran de la crisi agrària finisecular l'agricultura baixllobregatina optà per conreus rendibles al secà i per la generalització del regadiu a la plana dèltica.

Al secà l'integració mundial del mercat de cereals va desplaçar aquest conreu i la vinya va reduir molt la seva superfície, primer a causa de la

replantació post-fil·loxera i, més endavant, a causa de les crisis de malvenda del vi.

Al regadiu la nova organització productiva que sorgí era una adaptació de l'agricultura de regadiu anterior a la crisi. Rotacions complexes amb hor-

talisses i fruiters i menor presència de cereals. Els farratges i el blat de moro subsistien per alimentar el bestiar, sobretot de les nombroses vaqueries que anaren proliferant en tombar el segle. El cànem, afectat negativament abans de la crisi per la competitivitat de l'italià, desaparegué. El més important, però, fou que després de vèncer nombrosos obstacles la riba dreta i bona part del delta es transformaren en regadiu, el que va fer possible la generalització de l'agricultura intensiva.

A principis del segle XX podem distingir tres àrees de cultius:

- Àrea de fruiters, amb important presència d'hortalisses i cereals, integrada pels pobles de Pallejà, El Papiol, Sant Vicenç dels Horts, Santa Coloma de Cervelló, Molins de Rei, Sant Feliu de Llobregat i Sant Joan Despí.
- Àrea d'hortalisses, integrada per Cornellà i Sant Boi, pobles que tenien com a segon conreu la fruita, i El Prat, que tenia els cereals.
- Àrea de cereals, integrada per pobles amb menys regadiu, com Viladecans, Gavà i Castelldefels, on la segona producció era la fruita.

Aquesta agricultura intensiva baixllobregatina va saber trobar camins alternatius a la crisi. L'especialització i comercialització agrícola anterior a la crisi, orientada al mercat barceloní, hi va ajudar. Els pagesos del Baix Llobregat estengueren els

fruiters al secà de muntanya, que fins aleshores havien acollit bosc o vinya, i convertiren en regadiu el secà de la plana, intentaren aplicar noves rotacions i mecanitzar els cultius quan era possible i eliminar els conreus poc rendibles. La importància d'aquests avenços no era la seva novetat, ja que alguns eren coneguts abans de la crisi, sinó la seva generalització.

CONCLUSIONS

La superació de la crisi comportà l'aparició d'un procés de diferenciació al si de la pagesia baixllobregatina. D'una banda, els nous rics, integrats per propietaris veïns mitjans que s'havien arriscat precoçment en l'aventura exportadora i que s'havien convertit en comerciants-exportadors, engrossen les files de la gran propietat. D'altra, els nous pobres, o petits i mitjans propietaris que no saberen orientar la seva producció cap als conreus més rendibles i es convertiren en víctimes d'aquesta crisi de creixement i readaptació productiva, de manera que la seva situació social i econòmica s'anà degradant.

Els grans propietaris també participaren dels beneficis de l'exportació, però en el cas dels propietaris absentistes els elevats costos en mà d'obra i en adobs -que en la petita explotació familiar s'aminoraven intensificant el factor treball- en limitaren els efectes positius.

Malgrat tot, hem comprovat com durant la crisi la molt petita propietat va incrementar la seva presència, possiblement perquè molts dels petits propietaris d'entre 0 i 1 hectàrea eren alhora arrendataris parcèrs o jornalers d'altres o bé treballadors mixtos d'agricultura-indústria. A més, en el cas de tractar-se de terres únicament de regadiu, situació poc real perquè la majoria eren propietats mixtes regadiu-secà, recordem que una hectàrea era la terra que podia cultivar intensivament un home en un any.

Aquesta persistència i increment de la petita propietat, així com l'augment de la riquesa veïna durant les primeres dècades del segle XX, permet defensar la tesi que la plena implantació de les relacions de producció i distribució capitalistes de l'agricultura baixllobregatines es va realitzar, en part, gràcies a l'especialització en fruites i hortalisses de molts petits productors que, associats en sindicats, a partir de la llei de 1906, participaren plenament del corrent exportador. Aquesta especialització agrícola difícilment mecanitzable

s'adaptava bé a l'estructura de la petita explotació familiar.

Al Baix Llobregat aquests petits productors pogueren obtenir ingressos familiars elevats gràcies a l'explotació de la mà d'obra familiar, a la generalització del treballador mixt agricultura-indústria, a la proximitat al mercat barceloní i a la possibilitat de l'exportació a Europa.

La vida associativa d'aquests sectors socials nous, emergents de la crisi, està marcada per plantejaments interclassistes, com es desprèn de l'anàlisi del sindicat agrícola de Sant Boi. Aquests sindicats acollien un bloc social molt heterogeni: petits propietaris, petits arrendataris, i algun parcer, quedant-ne exclosos els jornalers estrictes que tenien les seves pròpies organitzacions. Els pagesos benestants, nous rics comerciants-exportadors i grans propietaris, el sector social que podem denominar burgesia agrària, estaven representats per la Cambra Agrària del Baix Llobregat, que juntament amb la del Maresme es preocupava d'obrir camins als mercats europeus.

Les respostes als interrogants formulats en iniciar la recerca les podem sintetitzar en:

- La superació de la crisi agrària finisecular no comportà un procés de concentració de la terra, fins i tot, la riquesa rústica tendí a repartir-se més equitativament, fet que s'explica en part pel procés d'enfortiment de la petita pagesia baixllobregatina durant les primeres dècades del segle XX.
- La dependència barcelonina de l'estructura de la propietat s'accentuà en el transcurs del canvi de segle, sobretot quant a nombre de propietaris en el grup de la gran propietat, però globalment quant a riquesa rústica controlada proporcionalment perdé la força davant de l'emergència i consolidació de la petita propietat pagesa veïna, que s'enfortí arreu.
- Durant les primeres dècades del segle XX el Baix Llobregat arribà a conformar-se com a comarca gràcies al creixement agrícola especialitzat orientat a l'exportació, impulsat per la vida associativa dels pagesos i per la necessitat de sobreviure dins un mercat agrícola internacionalitzat cada cop més competitiu, a més de viure un nou procés industrialitzador. Aquesta fesomia de comarca amb iniciativa dins el camp de l'exportació agrícola és el que li donà un dels trets bàsics de la seva personalitat col·lectiva i que la tornà en comarca pròspera en uns anys

en què les zones vitivinícoles i cerealícoles de Catalunya vivien encara moments difícils.

- L'exportació baixllobregatina a Europa, anterior a la guerra europea, en un principi fomentada pels grans propietaris veïns de la riba esquerra i iniciada per la fruita, fou protagonitzada pel creixement de la petita propietat veïna, que dedicà bona part de les seves terres a fruites i hortalisses, les treballà per mitjà d'una sobreexplotació del treball familiar i en reduí els costos de producció i les comercialitzà a Europa gràcies a l'impuls d'una dinàmica vida associativa.

Notes:

(1) Aquest article és un breu resum de la tesi de doctorat presentada a la Universitat de Barcelona, el març de 1990, amb el títol *Evolució de l'estructura agrària del Baix Llobregat (1860-1931)*. Remetem als qui vulgin aprofundir en el tema a la consulta de la tesi.

(2) Les dades emprades en la reconstrucció de l'estructura de la propietat a mitjan segle XIX corresponen a 13 amillaraments, un per a cada poble estudiat, d'entre 1861 i 1864, - Cornellà 1862, Sant Joan Despí 1862, Sant Feliu 1864, Molins de Rei 1863, El Papiol 1863, Pallejà 1862, Sant Vicenç 1862, Santa Coloma 1863, Sant Boi 1861, El Prat 1862, Viladecans 1862, Gavà 1861, Castelldefels 1861-, uns quants han estat localitzats al Fons d'Hisenda Ter-1 de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i els altres als respectius arxius municipals. Per al segle XX les "refundiciones de amillaramientos" localitzades han estat les següents: Sant Joan 1924, Sant Feliu 1923, El Papiol 1929, Pallejà 1929, El Prat 1925, Viladecans 1931 i Castelldefels 1928. Només amb un treball d'arxiu complementari entre ACA i AM ha estat possible obtenir un conjunt de 13 documents ben elaborats per als anys 1860-1864 i disposar de 7 documents per a les primeres dècades del segle XX, documents que els hem escollit d'un conjunt més ampli de quasi dos-cents de consultats i sovint també buidats per l'interès que oferia per l'estudi d'altres aspectes. Al capítol segon de la tesi s'exposen els criteris utilitzats per escollir els 13 documents dels segle XIX i els 7 del XX. Quan oferim quadres-resum del XIX ho fem pels 13 municipis i quan fan referència al XX engloben dades dels 7. Els quadres comparatius entre 1860 i 1931 estan elaborats únicament amb dades dels 7 municipis dels quals tenim dades homologables del XIX i del XX.

Articles